

SUOMEN SODANJOHTO 1939—1944. DUALISMIA VAI EI?

Kullervo Killinen

Suomi joutui toisen maailmansodan aikana kaksi kertaa sotaan suurvaltanaapuriaan vastaan vaikeissa olosuhteissa. Talvisodan aikana olivat yhteydet länteen vihamielisen Saksan ja puolueettomuudestaan tiukasti kiinni pitävien Skandinavian maiden katkaisemat. Kesään 1941 tultaessa Saksa oli Tanskan ja Norjan valtaamalla saartanut Suomen sekä piti sitä itsekkäin tavoittein puristuksessaan myös valvomalla kansanhuollolle välttämätöntä tuontia. Suomen alueella oli sen joutuessa tekemään valintansa kahden suurvallan joukkoja. Kun sodasta irtaantuminen sitten tuli hallituksen tavoitteeksi oli Saksan vastatoimet otettava huomioon.

Näissä usein toivottomilta näyttäneissä tilanteissa Suomen sodanjohto pystyi säilyttämään toimintavapautensa loppuun asti ja johti itsenäisiä, suurta vastuunauliutta vaatineita ratkaisuja tehden maan kaksi kertaa rauhaan, joka säilytti perusarvot, itsenäisyyden ja perinteellisen pohjoismaisen yhteiskuntajärjestelmän. Tästä huolimatta sen toimenpiteitä on poliittiseen johtoon osallistuneiden taholta vakavasti arvosteltu dualismista, ratkaisujen mielekkyyteen ja johtamisen tehokkuuteen vaikuttaneesta kaksijakoisuudesta.

Presidentti *Ryti* esitti sotasyllisyysoikeudessa käsityksensä, että sotilasjohto oli ollut jonkin verran omapäistä. Etenkin sodan alkuaikoina oli hallituksen ja ylipäällikön välinen kosketus ollut varsin puutteellinen. Sotilas ja siviiliviranomaisten välillä ei ollut ristiriitaa vaan dualismi. Toimittiin toistensa tietämättä ja jouduttiin tapahtuneiden tosiasioiden

eteen niin kuin esimerkiksi kauttakulku-sopimusasiassa.

Väinö Tanner totesi sosialidemokratien eduskuntaryhmän kokouksessa 9.9.1941: »Maassa on nyt kaksi hallitusta, toinen Helsingissä ja toinen päämajassa». Sotasyllisyysoikeudessa hän täsmensi väitettään. Hallituksen ja päämajan välillä ei hänen mielestään ollut selvää työn- ja vallanjakoa. Suurimmat ratkaisut tehtiin päämajassa hallituksen mieltä kysymättä. Tällaisesta kahdella taholla tapahtuneesta asiainhoidosta oli suurta haittaa.¹

Suomen sodanjohtojärjestelmän rakenteellinen dualismi

Sodanjohdon dualismi on poliittisen ja sotilaallisen johdon toisistaan riippumattonta toimintaa, joka vakavimmillaan johtaa erimielisyyksiin sodan päämäärien ja niiden saavuttamiseen soveltuvien keinojen suhteen. Se voi olla luonteeltaan rakenteellista tai asenteellista.

Rakenteellinen dualismi perustuu poliittisen ja sotilaallisen johdon laeilla ja asetuksilla määrättyihin valtasuhteisiin sekä niiden perusteella käytännössä vakiintuneeseen johtamisjärjestelmään. Se rajoittuu demokraattiseen valtiojärjestelmään, jossa valtioelinten välinen vallanjako on toteutettu. Yksipuoluejärjestelmässä poliittinen johto alistaa sotilasjohdon itselleen niin rauhan kuin sodan aikana, valvoo sitä erityisillä poliittisilla joukoilla sekä suorittaa sen piirissä henkilövaihdoksia ja puhdistuksia täyden

kuuliaisuuden saavuttamiseksi. Vielä keskitetympi on johtamisjärjestelmä sotilas-diktatuurissa, joka on kieltänyt poliittisen toiminnan.

Pisimmälle oli rakenteellinen dualismi viety Saksan sodanjohdossa ensimmäisen maailmansodan aikana. Sodanjohtajana oli keisari, strategisena neuvonantajanaan yleisesikunnan päällikkö ja poliittisena neuvonantajanaan valtakunnankansleri. Keisari pyrki 1700-luvun militarististen perinteiden mukaisesti säilyttämään poliittisen riippumattomuutensa ja sotilasjohdon itsenäisyyden. Hän kuunteli siksi mieluummin sellaisia neuvonantajia, jotka eivät olleet vastuussa valtiopäiville. Sotaministerit olivat yleensä upseereja ja vastustivat valtiopäivillä sotilaskabinetin vallan supistamiseen tähtäviä ehdotuksia. Koska keisarilla ei ollut kansakunnan johtajalta sodassa vaadittavaa kyvykkyyttä ja tarmoa jäi johto pahasti jaetuksi. Valtakunnankanslerien yritykset rajoittaa sotilasjohdon poliittista valtaa eivät onnistuneet, joten sodan johtaminen sen lopulla liukui lähes kokonaan sotilasjohdon käsiin tuhoisin seurauksin.

Asenteellinen dualismi perustuu poliittisten ja sotilaallisten johtajien erilaisen koulutuksen ja arvovalan aikaansaamiin ristiriitoihin. Yhteisen ajattelutavan puuttuessa ei ymmärretä riittävästi toisen puolen näkökantoja. Erimielisyydet korostuvat poliittisen ja sotilaallisen johdon toimiessa kaukana toisistaan. Poliittisen johdon kollektiivisuus vaikuttaa samalla tavoin. Näin selittyä esimerkiksi dualismi liittoutuneiden ensimmäisen maailmansodan länsirintaman komentajan marsalkka *Fochin* ja korkeimman sotaneuvoston sekä YK:n joukkojen Korean ylipäällikön kenraali *MacArthurin* ja presidentti *Trumanin* välillä.

Suomen sodanjohtajajärjestelmän raken-

teellisella dualismilla on pitkät pohjoismaiset perinteet. Viikinkien vaalikuningas oli ennen muuta sotavoiman ylipäällikkö, jolla oli oikeus käyttää sitä valtakuntansa sisäisen ja ulkoisen turvallisuuden ylläpitämiseen. Tämä perinne jatkui voimakkaana senkin jälkeen kun Ruotsi-Suomen kuninkuus oli muutettu perinnölliseksi. Vielä 1600- ja 1700-luvuilla sotilaskuninkaat *Kustaa II Adolf* ja *Kaarle XII* kaa-tuivat taistelukentällä.

Kustaa III, joka vapauden ajan jälkeen palautti entisen kuningasvaltaisuu- den valtakunnalle, halusi myös palauttaa kuninkaan aseman sodanjohtajana. Vuoden 1772 hallitusmuodon 19. §:ssä tästä sanottiin: »Kuninkaalliselle majesteetille yksinään kuuluu sotavoimansa ylipäällikkyyksin niin maalla kuin merellä kuten aina on ollut tavallista entisinä ja valtakunnan loistavimpina ja onnellisimpina aikoina».²

Näin alkoi kehitys, joka johti Suomessa vieläkin sotilasasiain käsittelyssä voimassa olevaan dualismiin. 1796 annetun johtosäännön mukaan kenraaliadjutantti oli suoraan kuninkaan alainen sotavoimien palvelusta, harjoitusta ja sotatoimia koskevissa asioissa. Sotalaitoksen taloutta koskevat asiat taas hoiti sotakollegio. Sama jaettu järjestelmä jäi voimaan Suomen tultua liitetyksi Venäjään autonomisena suuriruhtinaskuntana. Suuriruhtinas-keisarille esitteli sotilaskäskeysiä nyt keisarikunnan sotaministeri. Muut sotilasasiat kulkivat Suomen ministerivaltiosihteerin kautta.

Sisällissodan syttyessä tammikuussa 1918 määrättiin kenraali *Mannerheim* ylipäälliköksi. Muuta vaihtoehtoa ei ollut, koska eduskunta oli lokakuun vallankumouksen jälkeen julistautunut keisarille kuuluneen korkeimman vallan haltijaksi. Yhä voimassa olevien Ruotsin vanhojen perustuslakien mukaisesti ylipäällikkyy-

siirtyi sitten eduskunnan nimittämille valtionhoitajille.

1919 vahvistetun Suomen tasavallan uuden hallitusmuodon 30. §:n mukaan »Presidentillä on Suomen sotavoiman ylin päällikkyys, mutta hän voi sen sodan aikana toiselle luovuttaa». Ylipäällikkyyden luovuttaminen sodan aikana riippuu siis yksinomaan presidentin omasta harkinnasta. Hän voi luovutuksen myös peruuttaa tai siirtää ylipäällikkyyden toiselle henkilölle.

Hallitusmuodon 34. §:n mukaan »Sotilaskäskyasiain ja sotilaallisten nimitysasiain esittelystä sekä presidentin niistä tekemäin päätösten varmistamisesta säädetään erikseen». Tätä hallitusmuodon määräystä on selvennetty lukuisilla aseuksilla. Käytännöksi on vakiintunut se, että presidentti ratkaisee sotilaskäskyasiat ja sotilaalliset nimitysasiat eräitä korkeimpien upseerien nimityksiä lukuunottamatta puolustusvoimain komentajan esittelystä. Muut sotilasasiat ja erityisesti sotilashallintoasiat presidentti ratkaisee tavalliseen tapaan valtioneuvostossa puolustusministerin esittelystä.³

Hallitusmuoto on siis siirtänyt itsenäiseen Suomeen Ruotsin vallan aikana kehittyneen rakenteellisen dualismin ja korostanut sitä vielä tekemällä ylipäällikkyyden luovuttamisen sodan aikana mahdolliseksi. Tähän on varmaan vaikuttanut ennakkotapauksena ylipäällikkyyden luovuttaminen sisällissodassa itsenäisyyden syntyvaiheessa.

Presidentti tekee ylipäällikkyyden luovuttamista koskevan päätöksen valtioneuvostossa. Sotilashenkilö, jolle ylipäällikkyys on luovutettu ratkaisee sen jälkeen ne sotilasasiat, jotka olivat kuuluneet tasavallan presidentin ratkaistaviksi ylipäällikkönä. Muut sotilasasiat jäävät edelleen presidentin valtioneuvostossa ratkaistaviksi.

Ylipäällikkyyden luovuttaminen 1939

Ennen talvisodan syttymistä ei sodanjohdosta voida sen varsinaisessa mielessä puhua. Ylipäällikkyys oli tasavallan presidentillä, joskin marsalkka Mannerheim oli 1931 nimitetty puolustusneuvoston puheenjohtajaksi tarkoituksella, että hänet sodan syttyessä nimitetään ylipäälliköksi. Tätä varten hänelle oli alistettu yleisesikunta, johon kuuluivat operatiivinen osasto ja ulkomaanosasto. Sotaväen päällikkö esikuntineen taas oli alistettu puolustusministerille.

Ulkopolitiikan johto kuului hallitusmuodon mukaan tasavallan presidentille, mutta oli tosiasiaa siirtynyt hänen ja pääministeri *Cajanderin* ohi hallituksen vahvojen miesten valtiovarainministeri Tannerin ja ulkoministeri *Eljas Erkon* käsiin. Heidän käsityksensä Neuvostoliiton Suomelle esittämistä vaatimuksista poikkesi olennaisesti sotilasjohdon käsityksestä.

Tanner ja erityisesti ulkoministeri Erko olivat sitä mieltä, että Neuvostoliiton turvallisuusvaatimukset eivät olleet minimaalisia. Yleisen kansalaismielipiteen tukema päättävä torjuminen oli heidän mielestään paras keino saada Neuvostoliitto perääntymään vaatimuksistaan. He eivät myöskään uskoneet, että se turvautuisi aseisiin vaatimuksiaan korostaakseen.

Marsalkka Mannerheim oli Moskovassa neuvottelijana käyneen *Paasikiven* kanssa yhtä mieltä siitä, että Neuvostoliiton vaatimukset oli otettava vakavasti. Niihin oli siksi syytä myöntyä niin pitkälle kuin voitiin mennä Suomen omaa turvallisuutta olennaisesti heikentämättä. Näin siitäkin syystä, että perushankinnat Suomen puolustuksen vahvistamiseksi olivat pahasti kesken.

Erimielisyydet kehittyivät niin pitkälle,

että Mannerheim keskusteli erostaan presidentti *Kallion* kanssa sekä lausui hänelle osoittamassaan kirjeessä mm:

»Siinä tapauksessa, että voimainmittely itäisen naapurimme kanssa on väistämätön, ei olisi annettava vihollisemme määrätä ajankohtaa sen alkamiseksi. Jos ajankohta ei ole meidän määrättävissämme, on epäröimättä ostettava kaikki, mikä on saatavissa puolustuksen vahvistamiseksi.»⁴

Sodan yllättäen syttyessä Mannerheim heti ilmoitti tasavallan presidentille ja puolustusministerille olevansa valmis ryhtymään ylipäälliköksi. Hänet nimitettiin tehtävään. Tanner, jonka mielestä Mannerheim oli liian pessimistinen Suomen puolustusmahdollisuuksien suhteen ja näytti pitävän sotaa jo etukäteen toivottomana, veti valtioneuvostossa asiaa käsitellessä esille oman ehdokkaansa, mutta luopui vaille kannatusta jäädessään.

Luovuttaessaan ylipäällikkyyden sotamarsalkka Mannerheimille presidentti Kallio määräsi hänen tehtävikseen soveltuvin osin ja kulloinkin vallitsevat olosuhteet huomioon ottaen mm:

- valtakunnan puolustusvoimien liikeyksiköiden johtamisen,
- valtakunnan puolustamiseksi tarvittavien maa-, meri- ja ilmavoimien operaatioiden johtamisen,
- sotavoiman tarvitsemasta materiaalitäydennyksestä huolehtimisen esittämällä hallitukselle sotavoiman tarpeet tässä suhteessa,
- sodanajan sotilaallisten nimitysasiain ratkaisemisen sekä
- esitysten tekemisen hallitukselle niistä maan ulko- ja sisäpolitiikkaa koskevista toimenpiteistä, mitkä hän katsoi valtakunnan puolustuksen kannalta tarpeelliseksi.

Määräyksessä sanottiin lopuksi, että sotavoiman ylipäällikkö toimi itsenäisenä ja

vastasi toimenpiteistään tasavallan presidentille.⁵

Omaan virkaansa sotilaallisena komentajana kuuluvien valtuuksien lisäksi ylipäällikkö nyt käytti osaa tasavallan presidentille kuuluvista valtaoikeuksista. Hän ei näiden suhteen ollut poliittisessa vastuussa hallitukselle, vaan hänen vastuunsa oli itsenäisesti toimivan päättäjän jälkikäteisvastuuta. Itsenäiseen ratkaisuvaltaan sisältyi myös laaja esitysoikeus. Syytökset dualismista osoittautuvat oikeutetuiksi vain jos voidaan todeta ylipäällikön ylittäneen hänelle määrätyn ratkaisuvallan tai tehneen esityksiä asioista, joita ei oltu määrätty hänen harkittavikseen.

Tasavallan presidentti päättää sodasta ja rauhasta yhdessä eduskunnan kanssa. Muut sodanjohdon poliittiset päätökset hän tekee valtioneuvostossa asian laadusta riippuen ulkoministerin tai puolustusministerin esittelystä. Niihin kuuluvat mm.:

- liittosopimukset,
- liikeyksiköille,
- avun pyytäminen tai vastaanottaminen ulkovalloilta aseiden tai joukkojen muodossa,
- ulkomaisten joukkojen saapuminen valtakunnan alueelle tai kuljetus sen läpi sekä
- neuvottelut rauhanehdoista ja -sopimuksista sekä valtuuksien antaminen niitä varten.

Ylipäällikköä kuullaan yleensä sotilasiantuntijana ennen päätösten tekemistä. Hänellä on myös oikeus tehdä niistä tarpeellisina pitämiään esityksiä. Vastuu tehdyistä poliittisista päätöksistä jää hallitukselle, jonka jäsen varmentaa presidentin päätöksen. Tasavallan presidentin laillinen vastuu rajoittuu valtio- tai maanpetokseen.

Sodanjohdon sotilaalliset päätökset ylipäällikkö tekee päämajassa alaistensa upseerien esittelystä. Hänellä ei ole velvolli-

suutta neuvotella niistä sitä ennen tasavallan presidentin ja hallituksen kanssa muuta kuin niissä tapauksissa, joissa niillä on selvä ulkopoliittinen merkitys. Tämän ajatuksen ylipäällikön poliittisesta vastuusta on Suomessa ensimmäisenä esittänyt *Björksten*⁶ ja se perustuu *Clausewitzin* tunnettuun teoriaan, jonka mukaan sodankäynti on vain politiikan jatkamista lisäämällä siihen väkivaltaisia keinoja.

Esimerkkeinä tilanteista, joissa poliittisen johdon ennakkosuostumuksen saamista on pidetty tarpeellisenä mainittakoon:

- Ahvenanmaan miehittäminen (kansainvälisten demilitarisointimääräysten vuoksi),
- kauttakulkusopimus saksalaisten kanssa,
- valtakunnan rajan ylittäminen sekä
- osallistuminen hyökkäyksiin vihollisen elintärkeitä kohteita vastaan.

Ylipäällikön itsenäiseen ratkaisuun jäävistä asioista tärkeimpiä ovat:

- joukkojen ryhmittäminen eri rintamille ja niiden kaistojen määrääminen,
- taistelulajin valinta sekä käskyjen anto operaatioita varten,
- strategisten reservien määrääminen sekä
- ylennykset ja palkitsemiset.

Saksalaisten joukkojen kauttakulkusopimus ja muut jatkosotaan vieneet ratkaisut

Suomen sodanjohdossa vallinneen dualismin luonteen ja asteen selvittämiseksi on syytä erikseen tarkastella niitä ratkaisuja, joiden suhteen perästäpäin on esitetty eniten arvostelua. Saksalaisten joukkojen kauttakulusta syyskuussa 1940 tehty sopimus oli näistä merkityksellisin ja veti Suomen monivaiheisen kehityksen jälkeen uudelleen sotaan Saksan rinnalla.

Valtakunnanmarsalkka *Göringin* erikoislähetinä 17.8. Suomeen saapunut everstiluutnantti *J. Veltjens* toi viestin *Göringiltä*, joka lupasi Suomelle huomattavia asetoimituksia. Vastapalveluna Saksa halusi Suomelta lupaa lomalaisten sekä sota- ja huoltotarvikkeiden kuljetukseen Suomen alueen läpi Pohjois-Norjaan sijoitettuille saksalaisille joukoille sekä etuosto-oikeutta Suomessa oleviin mineraali-esiintymiin, Petsamon nikkeli mukaanluettuna.

Veltjens korosti marsalkka Mannerheimin tavatessaan, että häntä nimenomaan oli käsketty välttämään Suomen poliittisten johtomiesten tapaamista. Hän pyysi seuraavana päivänä vastausta sanoilla kyllä tai ei.

Mannerheim, joka heti ymmärsi saamansa viestin suuren poliittisen merkityksen kertoo huomauttaneensa Veltjensille, ettei hänellä ollut valtuuksia esitettyjen kysymysten käsittelyyn, vaan että ne oli esitettävä poliittiselle johdolle. Hän ilmoitti ratkaisun saamiseksi kääntyvänsä presidentin tehtävää hoitavan pääministeri Rytin puoleen. Seuraavana päivänä marsalkka välitti Veltjensille Rytin myönteisen vastauksen kauttakulkukysymykseen, jonka hän kertoi saaneensa puhelimesta edellisenä iltana. Tämän presidentti Ryti on sotasyllisoikeudessa kieltänyt.

Mannerheim tunsu entisenä valtionpäämiehenä erittäin tarkoin poliittisen ja sotilaallisen ratkaisuvallan rajat ja pyrki niitä aina noudattamaan. Esitetyistä kysymyksistä toinen ja kolmas kuuluivat selvästi poliittisen päätösvalan piiriin. Lisäksi oli pelättävissä, että Neuvostoliitto saattaisi niistä tiedon saadessaan esittää Suomelle sotilaallisia lisävaatimuksia.

Monet seikat viittaavat siihen, että ylipäällikön selostus tapahtumien kulusta on

oikea. Veltjens laati heti Berliiniin palatuaan selonteon matkansa tuloksista. Siinä hän mm kertoi:

»Hän oli ohjeensa mukaan hillinnyt kaikkea suomalaisten optimismia saada Saksalta välitöntä apua uudessa sodassa Venäjää vastaan. Kuta enemmän aikaa voitetaan sitä edullisempaa se on Suomelle. Toiselta puolen olivat sotamarsalkka (von!) Mannerheim ja pääministeri Ryti sanoneet, että Suomi aikoo taistella viimeiseen mieheen asti.»⁷

Veltjens siis tiesi, että pääministeri Rytiin oli oltu kosketuksessa, vaikka ei itse häntä olisi tavannutkaan. Ryti itse kertoi lokakuun alussa Helsingissä vierailleelle Englannin taloudellisen sodankäynnin ministeriön alivaltiosihteerille C. Hambrolle, että kauttakulkusopimus oli neuvoteltu salaisesti hänen itsensä sekä Göringin ja Ribbentropin lähettämien edustajien kesken. Ulkoministeri Witting on myös sähköttänyt Berliiniin lähettiläs Kivimäelle, että kauttakulkupyynnöön on vastattu »jaa». Tätä hän ei ole voinut tehdä pääministerin tietämättä ja suostumuksetta. Kauttakulkusopimuksen solmimisvaiheessa ja sen alkaessa toteutua ei sodanjohdon keskuudessa ole asiasta havaittavissa erimielisyyttä. Ryti ei koskaan olekaan kieltänyt poliittista vastuutaan tehdystä ratkaisusta.

Käsitys sotilaallisen johdon ratkaisevasta vaikutuksesta tapahtumien kulkuun perustunee siihen, että saksalaiset halusivat mahdollisimman pitkälle salata Neuvostoliittoa vastaan kohdistetun »operaatio Barbarossan» valmistelutoimenpiteet. He pitivät tietoja saadakseen siksi yhteyttä vain Suomen sotilasviranomaisiin, mutta jättivät nämäkin epä tietoisiksi lopullisista aikeistaan.

Mannerheim piti vaarallisena liian pitkälle menevää sitoutumista Saksan suunnitelmiin. Hänen mielessään väikkyi

uudelleen yhteistyö Ruotsin kanssa, jota hän oli harrastanut 1930-luvun puolivälistä alkaen. Mannerheim katsoi, ettei Ruotsin antama tuki Neuvostoliiton hyökätessä Suomeen enää kohtaisi vastustusta Saksan taholta, pikemmin päinvastoin. Siksi hän teki Ruotsissa varovaisia tunnusteluja, mutta laihoiin tuloksin.

Syystalvella ja keväällä Saksassa vierailleet suomalaiset upseerit olivat vailla neuvotteluvaltuuksia. Toukokuun alkuun 1941 tultaessa Saksan hyökkäysvalmistelut olivat ehtineet niin pitkälle, että niiden yksityiskohtainen selostaminen Suomen sotilasedustajille kävi välttämättömäksi, koska Saksa laski saavansa Suomen kansasotijana rinnalleen. Tähän tarvittiin Suomen poliittisen johdon päätös, jota hankkimaan Hitler lähetti ministeri K. Schnurren, joka kauppaneuvotteluista tunsi Suomen olosuhteet ja johtohenkilöt. Hitler ehdotti hänen kauttaan presidentti Ryttille, että Saksaan lähetettäisiin yleisesikuntaupseereita keskustelemaan sotilaallisten toimenpiteiden koordinoimisesta, jos Neuvostoliiton hyökkäys kohdistuisi Suomeen.

Ryti korosti vastauksessaan, ettei Suomi halunnut ryhtyä hyökkäyssotaan eikä yleensääkään sekaantua suurvaltasotaan. Samana päivänä pidetyssä neuvottelussa, johon presidentin ja ylipäällikön lisäksi osallistuivat pääministeri, ulkoministeri ja puolustusministeri, päätettiin Hitlerin pyyntöön antaa myönteinen vastaus ja siirtää asian jatkokäsittely sotilasviranomaisille. Sodanjohdon näin antama valtuutus koski vain tietojen hankkimista Saksan Suomeen liittyvistä aikeista.

Ylipäällikön neuvottelukunnan johtajalle antama tiukka ohje kuului:

»Jos käy päinsä, niin antakaa saksalaisten kertoa ja selittää. Pysytelkää te mahdollisuuksien mukaan vastaanottavana

puolena. Mitään valtuuksia teillä ei tietenkään ole.»⁸

Yleisesikuntaupseerien neuvottelukunnan palattua kotimaahan Saksan sodanjohtoesikunnan kaksi edustajaa saapui Helsinkiin jatkoneuvotteluja varten. Vasta nyt esitettiin suuri kysymys: suostuuko Suomi osallistumaan sotaan Neuvostoliittoa vastaan? Kokouksessa, jossa tasavallan presidentin ja ylipäällikön lisäksi olivat läsnä ulkoministeri ja puolustusministeri, ilmaistiin Suomen myönteinen suhtautuminen alistamalla saksalaisten pyynnöstä heille kaksi suomalaista divisioonaa ja yksi pataljoona pohjoista operaatio-suuntaa varten. Yksimielisenä kantana pääkysymyksen suhteen oli, että vastauksen tuli olla kielteinen, mutta ei jyrkän torjuva. Hitleriä ei tahdottu ärsyttää, jottei hän taas jättäisi Suomea oman onnensa nojaan.

Ulkoministeri Wittingin muovaama vastauksen johdantolause sisälsi torjuvan varauksen:

»Sillä edellytyksellä, että kysymyksen poliittinen puoli on selvitetty asianomaisten keskeisillä neuvotteluilla, voidaan ehdotettuihin toimenpiteisiin ryhtyä.»⁹

Saksalaisille korostettiin, että presidentin valtiolliset velvoitukset huomioon ottaen oli tärkeätä, ettei vihollisuuksia Neuvostoliittoa vastaan aloitettu Suomen alueelta eikä suomalaisten toimesta. Suomalaiset olivat kuitenkin joutuneet tapahtuvien tosiasioiden eteen. Saksalaisten joukkojenkuljetukset Suomeen olivat jo täydessä käynnissä. Näille käyntiin läheneille järjestelyille presidentti Ryti antoi hallituksen ulkoasianvaliokunnan kokouksessa 12. 6. lopullisen poliittisen valtuutuksen.

Sodanjohto on Suomen ja Saksan suhteita kehittäessään jatkosodan edellä toiminut täydessä yhteisymmärryksessä, eikä keskinäisissä yhteydenotoissa ole havait-

tavissa muuta dualismia kuin sotilaallisten salaamisvaatimusten sanelemaa. Poliittinen johto ei ole joutunut sotilasjohdon toimesta tapahtuneiden tosiasioiden eteen.

Miekka tuppeen-päiväkäskey

Päiväkäskeyssä, jonka ylipäällikkö antoi 10. 7. hyökkäykseen lähdetessä, puututtiin sodan päämääriin tavalla, joka aiheutti ristiriitaa hänen ja poliittisen johdon välillä. Ryti oli ministeri Schnurren kautta saattanut Hitlerin tietoon varovaisessa muodossa Suomen alueelliset tavoitteet mahdollisessa sodassa. Nyt niihin odottamatta ja näkyvässä muodossa viitattiin sotilasjohdon taholta. Mannerheim lausui päiväkäskeyssään:

»Vapaussodassa vuonna 1918 lausuin Suomen ja Vian karjalaisille, etten tulisi panemaan miekkaani tuppeen ennen kuin Suomi ja Itä-Karjala olisivat vapaat.

— — —
Karjalan vapaus ja Suuri-Suomi väikky edessämme maailmanhistoriallisten tapahtumien valtavassa vyöryssä. Suokoon kansojen kohtaloja ohjaava kaitselmus Suomen armeijan täyttää Karjalan heimolle antamani lupauksen. — — —»¹⁰

Ylipäälliköllä oli oikeus päiväkäskeyjen itsenäiseen antamiseen. Kyseinen päiväkäskey oli ennen sen julkaisemista — ei tosin marsalkan toimesta — näytetty sisältonsä vuoksi presidentti Rytille, joka ei asiaan puuttunut. Mannerheimin oikaiseminen hänenkin käsityksensä mukaan voitokkaaksi muodostuvan sodan alkuhetkellä ei ollut hänen mielestään mielekäästä. Presidentin oli myös otettava huomioon tällaisen toimenpiteen vaikutus saksalaisiin.

Valtioneuvoston istunnossa presidentti Ryti ja hallituksen jäsenet katsoivat, että

sodanpäämäärien määrittäminen oli poliittisen luonteensa vuoksi heidän asiansa. Puolustusministeri *Walden* otti tällöin syyn päälle ilmoittamalla, että marsalkka oli puhelimesta lukenut hänelle päiväkäskynsä sanamuodon ja pyytänyt esittämään sen hallitukselle, jotta presidentti ja hallitus voisivat esittää mielipiteensä sen johdosta. Hän oli kuitenkin »unohtanut» tehdä sen.

Marsalkan tarkoituksena lienee ollut innostaa Suomen kansaa ja armeijaa runollisesti edessä oleviin suuriin ponnistuksiin ja antaa samalla vanhan rajan ylittämiseksi jonkinlainen oikeutus. Sodan tavoitejulistukseksi ei päiväkäskyä oltu tarkoitettu, mutta se muotoutui liian lähelle sellaista. Mannerheim huomasi heti päiväkäskynsä poliittisesti yliampuvan luonteen. Yhteistoimin hallituksen kanssa hän lopetti keskustelun siitä lyhyeen luottamuksellisilla kosketuksenotoilla politiikkoihin, tiedotusviranomaisiin ja päätoimitajiin.

Englannin sodanjulistus

Englannin sodanjulistusta Suomelle sen itsenäisyyspäivänä joulukuussa 1941 on pidetty Suomen sodanjohdon tavallaan itse aiheuttamana ja rauhanpyrkimykseen haitallisesti vaikuttaneena toimenpiteenä. Olisiko se ollut vältettävissä?

Mannerheim oli läsnä siinä valtioneuvoston istunnossa, johon Englannin ultimatum saapui. Hän oli siis selvillä poliittisen johdon kannasta. Vähän myöhemmin hän sai itse pääministeri *Churchillilta* henkilökohtaisen ja luottamuksellisen kirjeen, jossa tämä neuvoi Suomea viipymättä keskeyttämään sotilaalliset operaationsa, mille ankara talvikin olisi ollut riittävä perustelu.

Mannerheim näytti presidentille vas-

tauskirjelmänsä, jossa hän ilmoitti sotilaallisten operaatioiden jatkuvan siihen asti kunnes puolustukselle välttämättömät asemat on saavutettu. Ryti ehdotti siihen lisättäväksi maininnan, että nämä strategiset tavoitteet saavutettaisiin lähipäivinä. Tähän Mannerheim ei suostunut, koska hän ei halunnut paljastaa joukoilleen jo antamansa käskyn sisältöä. Hallituksen 4. 12. antamassa vastausnootissa Mannerheimin ilmoitus toistettiin hieman selvemmin, mutta ei vielääkään riittävällä selvyydellä. Siinä todettiin, että »Suomen sota-voimat eivät enää olleet kaukana strategisten päämääriensä saavuttamisesta». Rytin ajatus oli siis saatettu Englannin tietoon.

Pääministeri *Linkomies* on muistelmis- saan arvostellut sodanjohtoa — johon hän ei itse silloin kuulunut — ankarasti siitä, että asiat päästettiin kehittymään Englannin sodanjulistukseen. Mannerheim antoi vastauksensa luottamuksellisessa kirjeessä, joka hänen mielestään olisi voinut olla avomielisempi kuin hallituksen vastausnootti. Hän antaa siksi päävastuun ylipäällikölle.

Englannin sodanjulistus Suomelle ei kuitenkaan olisi ollut vältettävissä vastattiinpa Suomen taholta sen ultimaatumeihin mitä tahansa. Churchillin kirje oli yksityiskohdittain tarkasteltuna vain pahotteleva ilmoitus siitä, että sodan julistaminen oli tullut välttämättömäksi, eikä neuvo siitä, miten sodanjulistus olisi vältettävissä. Churchill katsoi talvisodan vuoksi olevansa velkaa neuvon, jota noudattaen Suomi kivuttomimmin pääsisi sodasta irti. Hänen neuvoaan seuraten Suomi todellakin de facto luopui aktiivisesta sodankäynnistä.

Churchill käski itse merkitä sotakabinetin pöytäkirjaan 3. 12. »että hänen mielestään Suomelle (samoin kuin Unkarille ja Romanian) annettava sodanjulistus ei

auttaisi meidän eikä venäläisten asiaa. Sen ainoa oikeutus oli, että se oli välttämätön jotta tyydytettäisiin Neuvostoliiton hallituksen vaatimukset». ¹¹

Diplomaattisuhteiden katkaiseminen Englantiin tapahtui saksalaisten painostuksesta ja Suomen sodanjohdon aloitteesta. Se ei ollut vältettävissä Suomen liittyttyä sotaan, mutta Petsamon pommitus olisi antanut siihen luonnollisemmalta näyttävän syyn. Sotatoimien keskeyttäminen Saksalle uskottavasti ei sen sijaan ollut mahdollista. Sodanjohdo meni vastauksissaan Englannin hallitukselle siis niin pitkälle kuin vallitsevassa tilanteessa oli mahdollista.

Suomen puolustusryhmitys Neuvostoliiton hyökätessä kesällä 1944

Saksalaisten rintaman Leningradin eteläpuolella murruttua ja rauhantunnustelujen katkettua keväällä 1944 päämajassa pohdittiin toimenpiteitä, joihin Neuvostoliitto saattaisi ryhtyä. Mannerheim oli hyvin selvillä siitä, että sillä nyt oli sekä vapaita joukkoja että aseita tahtonsa toteuttamiseen Suomen suunnalla, jos se katsoisi sen aiheelliseksi. Ylipäällikkö oli esittänyt tästä hallitukselle varoituksensa ja puoltanut neuvottelurauhan aikaansaamista.

Presidentti Ryti, joka katsoi, että hyökkäyksen uhka oli suurin Kannaksella, esitti ylipäällikölle toivomuksen, että linnotustöitä siellä joudutettaisiin ja sinne siirrettäisiin vahvennuksia. Mannerheim totesi kuivasti, ettei hän ollut »tarpeeksi strategi» tietääkseen, missä vihollinen hyökkää. Tasavallan presidentti oli tullut aralle alueelle puuttuessaan sotilaalliseen kysymykseen, joiden hoito oli uskottu ylipäällikölle. Sekä ulkoministeri Ramsay että puolustusministeri Walden olivat

ilmoittaneet marsalkalle pitävänsä Aunuksen ja Kannaksen puolustuksen voimasuhteita väärin painotettuina. Myös yleisesikunnan päällikkö, päämajamestari ja operatiivinen osasto olivat tehneet perusteluita esityksiä joukkojen ryhmityksen muuttamisesta Kannaksen puolustuksen eduksi. Mikä sai Mannerheimin pitämään päänsä hallituksen mielipidettä ja sotilasasiantuntijoidensa yksimielisiä ehdotuksia vastaan? Oliko asiasta muodostunut hänelle arvovaltakysymys?

Tuskin, sillä vaikka ylipäällikkö oli totunut rajaamaan sotilaallisen valtapiirinsä selvästi presidenttiin ja hallitukseen nähden, hänellä ei ollut tarvetta korostaa arvovaltaansa alaisilleen, joiden piirissä se oli ehdoton. Varsinaisena syynä ovat siksi ilmeisesti olleet ne sotilaspoliittiset arvioinnit, joihin hän oli päätenyt harkitessaan Suomen sotilaallisen aseman heikkenemisen vaikutuksia.

Mannerheim piti poliittisista ja strategisista syistä Neuvostoliiton suurhyökkäystä Suomen suuntaan vähemmän todennäköisenä. Hänen tiedossaan oli, että liittoutuneet olivat Teheranissa sitoutuneet kiinteään yhteistoimintaan Saksan kukistamiseksi. Länsivaltojen noustua maihin Ranskassa Neuvostoliiton tuli samanaikaisesti aloittaa itärintamalla laaja hyökkäys. Hän näki Neuvostoliiton tärkeimmäksi tavoitteeksi Berliinin, minne piti ehtiä ennen läntisiä liittolaisia.

Seuratessaan kiinteästi Neuvostoliiton kanssa käytyjä rauhankeskusteluja sekä länsivaltojen suhtautumista niihin marsalkka oli päätenyt siihen käsitykseen, ettei Suomella enää ollut mahdollisuuksia parempaan ratkaisuun kuin Moskovan rauhanteossa saatuihin ehtoihin. Saksa oli lakannut olemasta sotilaallisena vastapainona, Ruotsi ja Yhdysvallat painostivat Suomea yhdellä äänellä rauhaan Neuvostoliiton ehdoin. Kannattiko tuossa tilan-

teessa ryhtyä Kannaksella jäykkään puolustukseen Neuvostoliiton sittenkin mahdollisesti hyökätessä? Eikö ollut parempi voimia säästään ja viivytystaistelua käyden vetäytyä vuoden 1940 rajaa kohti ja siten voittaa aikaa uusiin neuvotteluihin rauhan aikaansaamiseksi? Aunuksen kannasta, jonka puolustamiseen vähemmät voimat kuin sinne keskitetyt eivät olisi riittäneet, Mannerheim näyttää pitäneen neuvotteluvalltina, jota voitaisiin käyttää, jos hyökkäystä ei tulisikaan. Neuvostoliiton hyökätessä siitä voitiin luopua ja käyttää osa sieltä vapautuvia joukkoja Kannaksen puolustuksen vahventamiseen.

Näin tapahtuikin, vaikka vihollisen hyökkäyksen rajuus ja etenemisnopeus oli yllättää puolustajan. Panssariprikaati ja yksi divisioona oli siirretty Kannaksen puolustusta vahvistamaan jo saksalaisten rintaman Suomenlahden eteläpuolella murruttua. Lisävahvennusten nopeata siirtämistä Aunuksen ja Maaselän suunnilta ryhdyttiin valmistelemaan. Ne ehtivät vereksinä mukaan Viipurin koillispuolella käytyihin ratkaisutaisteluihin, joihin Neuvostoliiton hyökkäys tyrehtyi. Strategiaa arvosteltaessa on sen lopputuloksella ratkaiseva merkitys. Sen valossa Mannerheimin strategia osoittautui oikeaksi.

Rakenteellisen dualismin vaikutus 1939—1944

Mannerheim ja Ryti täydensivät hyvin toisiaan sodanjohtajina toimiessaan. Ylipäällikkö oli kolmessa sodassa taistellut ammattisotilas, joka valtionhoitajana oli perehtynyt hyvin myös valtion hallintoon. Presidentti oli perustyypiltään laki- ja finanssimies, liberaali poliitikko ja vähän antimilitaristinenkin. Näin he saattoivat

täydentää toisiaan, henkisiä virikkeitä toisiltaan saaden.

Molemmat olivat lahjakkaita, kansainvälisen kokemuksen omaavia ja kylmästi ajattelevia miehiä. Heidän oli siten helppo ymmärtää toistensa näkökantoja, ei ainostaan silloin kun ne kulkivat samaan suuntaan — kuten useimmiten oli asiainlaita — vaan myös erimielisyyksien satuessa. Kumpikin tunsivat omat rajoituksensa eikä halunnut tietoisesti ylittää toimivaltansa rajoja.

Ryti oli vapaa henkilökohtaisesta turhamaisuudesta ja alistui kykynsä täysin yhteiskunnan palvelukseen. Hänelle oli tunnusomaista myös suuri lojaalisuus niitä kohtaan, joiden kanssa hän jakoi vastuun. Ei voida osoittaa, että hän olisi ilmaissut närkästyneensä siitä, että ulkomaiset sodanjohtajat hänet sivuuttaen toisinaan kääntyivät suoraan Mannerheimin puoleen tämän kansainvälisen maineen vuoksi, kuten Churchill ja Hitler. Arvovalta-dualismia ei siis Suomessa esiintynyt.

Hallitusmuodon johtajärjestelmään rakentama dualismi syveni muodollisesti tasavallan presidentin luovutettua ylipäällikkyytensä Mannerheimille. Mutta tapahtuiko näin myös asiallisesti? Mannerheim ei suurissa periaatekysymyksissä ylittänyt hänelle ylipäällikkönä annettua toimivaltaa. Hän oli päinvastoin hyvin tarkka kaikkien poliittisiksi katsottavien ratkaisujen suhteen sekä korosti presidentin ja hallituksen vastuuta niistä. Saksalaisten vaatiessa suomalaisilta hyökkäystoimintaa Leningradin suuntaan ja Arkan-geliin johtavan radan katkaisemiseksi hän hankki tasavallan presidentin mielipiteen tuekseen ennen kuin ennakkoehtoja asettaen ja viivytystoimin torjui saksalaisten aiheet.

Siksi on yhdyttävä pääministeri Linko-mieheen, joka katsoo, ettei haitallista po-

liittista dualismia todellisuudessa ollut olemassa:

»Mutta ainakaan minun pääministerikautenani tällaista haittaa ei ollut havaittavissa sikäli kun oli kysymys yleisestä poliittisesta suunnasta. Siihen marsalkka ei pyrkinyt vaikuttamaan enempää kuin hänen asemansa ylipäällikkönä ilman muuta edellytti. Hänen velvollisuutensa oli tietenkin hallitukselle ilmoittaa, milloin hän katsoi sotilaallisen aseman edellyttävien poliittisia toimenpiteitä, mutta ratkaisun hän aina jätti hallitukselle itselleen eikä tällaisissa suurissa kysymyksissä koskaan esittänyt minkäänlaisia uhkavaatimuksia. Mielestäni siis ei ole oikein tässä suhteessa korostaa vallan kahtiajaon haitallisia seurauksia.»¹²

Pyrittäessä rauhaan keväällä 1940 ja uudelleen kesällä 1944 Mannerheim antoi hallituksen poliittisille toimille täyden tukensa. Presidentti Rytin tähti nousi nopeasti, laskeakseen sitten sodan vaikeuksien keskellä, kunnes hän Ribbentrop-sopimuksen pakkotilanteessa tehden uhraisi itsensä kansansa hyväksi. Mannerheim oli neljännesvuosisadassa kasvanut valkoisesta kenraalista koko kansan johtajaksi, jolla oli sotilaidensa horjumaton luottamus sekä lopuksi myös hallituksen ja eduskunnan yksimielinen tuki. Vain

hänen johdollaan voitiin välien katkaiseminen Saksaan ja aseiden kääntäminen entistä aseveljeä vastaan toteuttaa. Samalla päättyi myös rakenteellinen dualismi sodan loppuun asti poliittisen ja sotilaallisen sodanjohdon nyt keskittyessä yksiin käsiin.

LÄHDEVIITTEET:

¹ T. T. Kaila: *Sotasyllisemme säätytalossa*, Porvoo 1946, ss 130—131.

² Pontus Fahlbeck: *Regeringsformen i historisk belysning*, Stockholm 1910, s 64.

³ Esko Hakkila: *Suomen Tasavallan perustuslait*, Porvoo 1939, ss 133 ja 161—170.

⁴ G. Mannerheim: *Muistelmat II*, Helsinki 1952, s 133.

⁵ Antero Jyränki: *Sotavoiman ylin päällikkyyys*, Vammala 1967, ss 321—322.

⁶ S. R. Björkstén: *De högsta statsorganens befattning med militära ärenden. Tidskrift utgiven av juridiska föreningen i Finland 55/1929.*

⁷ Arvi Korhonen: *Barbarossa suunnitelma ja Suomi*, Porvoo 1961, s 91.

⁸ Erik Heinrichs: *Mannerheim Suomen kohdaloissa II*, Helsinki 1959, s 231.

⁹ Korhonen mt s 282.

¹⁰ Ylipäällikön päiväkäsky 3/10. 7. 1941.

¹¹ Jukka Nevakivi: *Ystävästä viholliseksi*, Helsinki 1976, s 177.

¹² Edwin Linkomies: *Vaikea aika*, Helsinki 1970, s 178.